

De weduwe

Boeken van José Saramago bij Meulenhoff

- Opgestaan van de grond.* Roman
Memoriaal van het klooster. Roman
Het jaar van de dood van Ricardo Reis. Roman
Het stenen vlot. Roman
Het beleg van Lissabon. Roman
Het evangelie volgens Jezus Christus. Roman
De stad der blinden. Roman
Alle namen. Roman
Het schijnbestaan. Roman
De man in duplo. Roman
De stad der zienden. Roman
Het verzuim van de dood. Roman
Kleine herinneringen. Memoires
De tocht van de olifant. Roman
De andere kant. Blogs
Kaïn. Roman
Bovenlicht. Roman
Hellebaarden. Roman

José Saramago

De weduwe

ROMAN

Vertaald uit het Portugees door Maartje de Kort

MEULENHOF

De vertaalster kreeg voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

ISBN 978-90-290-9684-3

ISBN 978-94-023-1971-2 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Terra do Pecado*

Omslagontwerp: Bloemendaal & Dekkers

Zetwerk: CeevanWee, Amsterdam

© 1947 José Saramago

© 2022 Nederlandse vertaling Maartje de Kort en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Woord vooraf

De schrijver is een stille, in zichzelf gekeerde jongeman van vierentwintig jaar die de kost verdient met een kantoorbaan op de administratie van de dienst Burgerziekenhuizen in Lissabon, nadat hij ruim een jaar lang als leerling-machinebankwerker heeft gewerkt in de werkplaatsen van diezelfde ziekenhuizen. Thuis heeft hij niet veel boeken, want zijn salaris is laag, maar in de gemeentelijke bibliotheek in het Palácio das Galveias heeft hij alles gelezen waar hij met zijn verstand bij kan. Hij was nog ongetrouwd toen een ruimhartige collega van zijn afdeling, een tweede klerk met de achternaam Figueiredo, hem driehonderd escudo's leende zodat hij deeltjes uit de reeks 'Cadernos' van uitgeverij Editorial Inquérito kon kopen. Zijn eerste boekenkast was een plank in de buffetkast des huizes. In het jaar waarover we het hebben, 1947, zal hem een dochter worden geboren, die hij heel middeleeuws Violante zal noemen, en hij zal de roman publiceren die hij heeft geschreven, die hij *De weduwe* heeft genoemd, maar die het daglicht zal zien met een titel waaraan hij nooit zal kunnen wennen. Omdat hij vroeger in zijn dorp al een stuk of wat bomen heeft geplant, staat hem verder nog maar weinig te doen in het leven. Dat boek schreef hij vermoedelijk omdat hij ooit in een gesprek met vrienden, zo'n gesprek waarin jongens met elkaar bespreken wat ze later willen worden, heeft gezegd dat hij schrijver wilde worden. Toen hij jonger was, droomde hij van een toekomst als treinmachinist, en als hij goede ogen en een krachtiger gestel had bezeten, had het ook, mits de moed hem niet tussentijds in de schoenen zou zinken, piloot

bij de luchtmacht kunnen worden. Maar hij is geëindigd als pennenlikker, op de onderste sport van de hiërarchische ladder, en hij is zo stipt en plichtsgetrouw dat hij al voor werktijd aan het tafeltje zit dat zijn werkplek is, naast de kopieermachine. Hij zou niet kunnen zeggen hoe hij vervolgens op het idee is gekomen om te gaan schrijven over een weduwe in Ribatejo, want over Ribatejo weet hij weliswaar iets, maar van weduwen heeft hij geen verstand en van jonge weduwen met onroerend goed nog minder, voor zover je ergens minder dan geen verstand van kunt hebben. Evenmin kan hij uitleggen waarom hij koos voor Parceria António Maria Pereira toen hij, heel vermetel, zonder kruiwagen, zonder mecenas, zonder aanbeveling, besloot een uitgever te zoeken voor zijn boek. En het zal een van de ondoordringelijke mysteries van zijn leven blijven dat hij daarna bericht kreeg van Manuel Rodrigues van Editorial Minerva, die schreef dat hij via de boekhandel en uitgeverij Livraria Pax in Braga *A Viúva* had ontvangen. Of hij wilde langskomen in de Rua Luz Soriano, de straat in Lissabon waar zijn uitgeverij zat. Op geen enkel moment heeft de schrijver toen aan Manuel Rodrigues durven vragen hoe de firma Pax erbij betrokken was geraakt, terwijl hij het boek alleen naar Parceria António Maria Pereira had gestuurd. Het leek hem niet verstandig het geluk ter verantwoording te roepen en hij luisterde bereidwillig naar het voorstel waar de uitgever van Minerva mee kwam. Ten eerste zouden er geen royalty's worden betaald. Ten tweede moest er iets gebeuren met de titel, want die was commercieel niet aantrekkelijk. Onze schrijver was zo in zijn sas met de paar extra centen die hij ineens had, en hij was Manuel Rodrigues zo dankbaar voor het avontuur dat hij wilde aangaan, dat hij niet in discussie ging over de materiële kanten van het contract, dat bij een mondelinge overeenkomst bleef. Wat de afgekeurde titel betrof, wist hij nog uit te brengen dat hij zou nadenken over een andere, maar de uitgever was hem voor, zei dat dat niet hoefde,

dat hij er al een had. De roman zou *Terra do Pecado* gaan heten, 'Land der zonde'. Bij de triomf uitgegeven te worden kwam de nederlaag van de naamswijziging voor dit tweede kind. Verbluft boog de schrijver het hoofd, en hij ging zijn familie en vrienden vertellen dat de deuren van de Portugese literatuur voor hem waren opengegaan. Hij kon niet bevroeden dat het boek na een weinig spectaculair leven het strijdperk uit zou worden gedragen. En te oordelen naar deze proeve had de toekomst eigenlijk ook niet veel te bieden voor de schrijver van *De weduwe*.

J. S.

I

In de slaapkamer hing een zware en weeë geur van medicijnen. Ademhalen was moeilijk. De te warme lucht drong niet goed door tot in de longen van de zieke. Uit de wanordelijke dekens, waaronder zijn lichaamsvormen zich aftekenden, steeg een duizelig makende koortslucht op. Vanuit het aangrenzende vertrek klonk, door de gesloten deur heen, het gedempte geluid van zachte stemmen. Langzaam, met een vermoeide en gekwelde beweging, rolde de zieke zijn hoofd heen en weer op het kussen, dat nat was van het zweet. De stemmen verwijderden zich. Beneden sloeg een deur dicht en klonk hoeftgetrappel. Het geluid van knerpend zand zwol aan toen het paard in draf onder het slaapkamerraam door kwam en viel daarna weg, alsof het wegdek overging in modder. Er blafte een hond.

Achter de deur waren behoedzame, zachte voetstappen te horen. De klink knarste even en er kwam een vrouw binnen, die naar het bed liep. De zieke schrok wakker uit zijn onrustige slui-mer en vroeg gejaagd: ‘Wie is daar?’ En toen hij zag wie het was, zei hij: ‘O, jij bent het... Waar is mevrouw?’

‘Mevrouw is met de dokter meegelopen naar de voordeur. Ze zal zo wel terugkomen...’

Ze kreeg een zucht als antwoord. De zieke keek treurig naar zijn lange handen, die benig en geel waren als de handen van een oud vrouwtje.

‘Dus het klopt dat het heel slecht met me gaat, Benedita? En dat ik er naar alle waarschijnlijkheid niet meer bovenop kom?’

‘Alstublieft, meneer Ribeiro! Waarom hebt u het over ster-

ven? Dat zegt meneer de dokter helemaal niet...'

'Mijn broer...?'

'Ja, meneer. En ook dokter Viegas, die nu net wegrijdt. Hij zal de poort van de *quinta** nog niet uit zijn. Onze-Lieve-Heer behoeft hem voor ongewenste ontmoetingen wanneer hij langs de begraafplaats komt, want hij moest nog naar de Mouchões...'

De zieke glimlachte. Een vaag lachje, waardoor er even iets vrolijks over zijn vermagerde gezicht en zijn dunne, droge lippen gleed. Hij streek met zijn hand over zijn dichte baard, waar op de kin al wat grijs doorheen liep, en antwoordde: 'Benedita, Benedita, wie praat er nu over begraafplaatsen tegen een ernstig zieke, die vanuit zijn slaapkamerraam bovendien al veel te vaak de muren van een ervan ziet...!'

Benedita draaide haar hoofd weg en droogde snel twee tranen die tussen haar vermoeide oogleden opwelden.

'Huil je?'

'Ik word zo verdrietig van zulke woorden, meneer Ribeiro. U mag niet sterven!'

'Ik mag niet sterven? Dwaas...! Natuurlijk mag ik dat... Wij mogen dat allemaal!'

Benedita pakte haar zakdoek uit de zak van haar schort en drukte hem zacht tegen haar vochtige ogen. Daarna liep ze naar het Mariabeeld op de ladekast, dat leek te bewegen in het flakkerende licht van de kaarsen eromheen. Ze vouwde haar handen en fluisterde: 'Wees gegroet, Maria, vol van genade...'

Het werd stil in de kamer. Alleen het geprevel van Benedita's biddende lippen was hoorbaar. Aan de andere kant van het vertrek klonk de stem van de zieke, enigszins zwak en beverig: 'Wat heb je toch een mooi geloof, Benedita. Het ware geloof, dat geen vragen stelt, dat zich aanpast en zichzelf in alles verklaard ziet.'

* landgoed

‘Ik begrijp u niet, meneer Ribeiro. Ik geloof, dat is alles...’

‘Zeker... Je gelooft en dat is alles... Hoor jij ook voetstappen?’

‘Dat zal dona Maria Leonor zijn.’

De deur ging langzaam open en Maria Leonor kwam binnen, donker gekleed, met een sluier van zwarte kant over haar lichte, glanzende haar.

‘En, wat zei dokter Viegas?’

‘Hij zegt dat je toestand nog hetzelfde is, maar dat er nu vast snel verbetering in komt.’

‘Hij denkt dat er verbetering komt... Ja, dat zal dan wel.’

Maria Leonor liep naar het bed en ging bij hem zitten. Zijn koortsige ogen zochten die van haar. Ineens vroeg hij lief: ‘Heb je gehuild?’

‘Nee, Manuel. Waarom zou ik huilen? Het gaat niet slechter, over een poosje ben je beter... Dan heb ik toch geen reden om te huilen?’

‘Als het loopt zoals jij zegt, heb je daar inderdaad geen reden toe...’

Benedita was klaar met haar gebed en liep naar hen toe.

‘Ik ga kijken of de kinderen slapen, mevrouw.’

‘Ik kom er net vandaan en ze waren diep in slaap. Maar je kunt gaan...’

‘Als u mij niet meer nodig hebt, mevrouw.’

De deur viel achter haar dicht. Ze liep een lange, halfdonkere gang door, over een looper die het geluid van haar voetstappen dempte, en deed een grote, zware deur open. Ze kwam in een verlaten vertrek, dat werd verlicht door twee grote vlakken maanlicht op de vloer, elk met een schaduwkruis eroverheen, en liep naar het raam toe, dat ze opendeed. Ze keek naar buiten. De maan bescheen de bomen en de gebouwen die her en der op het landgoed stonden. Beneden klonk gepraat. Op het erf strekten zich, als de vingers van een hand, de lichtvlekken uit die door de vijf openingen in de keukenmuur vielen.

Benedita deed langzaam de blinden voor de ramen en vergrendelde ze. Op de tast liep ze naar een kierende deur, waar wat licht doorheen viel. Ze ging naar binnen.

Naast elkaar, in twee smalle bedden, lagen daar twee kinderen te slapen. Een lamp op een bijzettafel verspreidde een zwak, trillend licht. Benedita boog zich voorover om naar de twee slapers te kijken. Een van de kinderen bewoog even, woelde een arm bloot, krulde zich zuchtend op en sliep toen weer door. Benedita ging op een stoel zitten om bij hen te waken, in de drukkende stilte in het huis. Ze trok de sjaal om haar schouders dicht om zich heen, en zonder dat ze het merkte, werden haar oogleden zwaar. Ze viel niet in slaap, maar zakte weg in een zoet gedommel, een aangename verdoving, waar ze af en toe, en telkens maar heel even, uit kwam. Het liefst zou ze gaan liggen. Maar dat had niet veel zin. Ze kon elk moment weer worden geroepen om meneer te helpen. Hij was zo goed, meneer! De enige ook, vond zij, die juffrouw Maria Leonor waardig was, die ze nu trouwens geen juffrouw meer noemde. Na hun huwelijk had ze zich aangewend de vrouw des huizes dona Maria Leonor te noemen, en dona Maria Leonor was het verder gebleven. Al was het voor mevrouw wel wennen geweest, maar ja, ze was per slot van rekening een getrouwde vrouw. Haarzelf had niemand ooit als vrouw gewild en nu, nu ze tweeënveertig was, was het ook te laat. Benedita glimlachte toen ze terugdacht aan het huwelijk van mevrouw. Zo feestelijk had ze het nog nooit meegemaakt! Na de ceremonie waren ze met zijn drieën naar de Quinta Seca gegaan, het Droge Landgoed, dat nu alleen in naam nog maar droog was. In het begin hadden mevrouw en zij allebei heimwee gehad, maar meneer Manuel Ribeiro had hen een paar keer meegenomen naar Lissabon. En uiteindelijk hadden ze die reises niet meer gewild. Het leven op het platteland was zo prettig, ver weg van de drukte van de straten met al die mensen, waar ze allebei niet meer van hielden, die ze zelfs beangstigend waren

gaan vinden. De jaren waren voorbijgegaan en er waren twee kinderen gekomen, die haar bezighielden en die ze aanbad. Nee, meer wenste ze zich niet. Ze was gelukkig. Alleen was kort geleden de ziekte van meneer het huiselijk geluk komen verstoren. Zelfs de landarbeiders leken van slag. Ze kwamen elke dag vragen of het al beter ging met meneer en slaakten een treurige zucht wanneer het antwoord alwéér niet bemoedigend was. Het was zo'n akelige ziekte... Noch de broer van meneer, dokter António Ribeiro, noch die andere dokter, dokter Viegas van Parreiral, wist wat ertegen te doen was. En meneer was nog maar een schim van zichzelf. Misschien werd hij beter, maar werd hij ooit weer de man die van de halve woestenij die hij van zijn vader had geërfd de mooiste quinta uit de omtrek had gemaakt? Benedita kon zeggen dat ze met eigen ogen had gezien, van jaar tot jaar, van seizoen tot seizoen, hoe dat wonder zich had voltrokken. En nu... Meneer was ziek. Als het Onze-Lieve-Heer behaagde dat hij genas, zou zijn aanwezigheid voldoende zijn om ervoor te zorgen dat de velden er zo mooi bij bleven liggen als nu. Maar als hij stierf, lieve hemel, dat zou een ramp zijn. Andere bezittingen dan de quinta waren er niet. Zonder de krachtige hand van een man lag de armoede op de loer. Dona Maria Leonor was een dappere en sterke vrouw, dat zeker. Maar zou dat voldoende zijn?

Benedita werd wakker. Ze rilde even toen ze naar de slapende kinderen keek. Ze wierp een blik op de wandklok, die de kamer vulde met een monotoon tiktak. Half een! Hoe had ze zo lang kunnen suffen? Niet dat ze had geslapen, dat niet, maar haar oogleden waren loodzwaar en haar kin zakte op haar borst. Ze had slaap. Wat zou mevrouw nu doen? Ze zat vast bij haar man. Ze glimlachte treurig bij de gedachte dat ze ook graag bij haar slapende man zou zitten, als ze er een zou hebben. Nooit had een man echter de dingen tegen haar gezegd die meneer Manuel Ribeiro tegen mevrouw zei, die zij soms hoorde. Hun slaap-

kamers waren zo dicht bij elkaar dat hardere geluiden door de muur heen kwamen, waarna ze als spottende lachjes in haar oren nagalmden. In haar smalle bed lag ze dan te luisteren en stilletjes te treuren omdat ze alleen was. Ze zou wel haar hele leven alleen blijven. Ze was maar twee jaar ouder dan meneer. Als God het had gewild, had zij zijn vrouw kunnen zijn...

Ze schudde krachtig haar hoofd om de laatste restjes van die droom kwijt te raken, hief haar stijve armen en rekte zich uit. Er trok een heerlijk loom gevoel door haar ledematen en ze stond op. Na een laatste blik op de slapende kinderen liep ze de kamer uit, met de lamp, die goudkleurig licht over haar schort uitgoot.

Het sloeg één uur. Beneden klonken geen stemmen meer. Het huispersoneel was naar bed. De regen sloeg tegen de ruiten: er kwam geen einde aan de winter. De hemel leek al zijn water te lozen, om de aarde te veranderen in een modderzee. Er kon al een paar weken niet op het land worden gewerkt.

Benedita stond op de overloop, klaar om naar beneden te gaan, toen ze aan het einde van de gang, in de slaapkamer van meneer en mevrouw, een kreet hoorde. Haar lichaam begon te trillen als de wilgentwijgen in het stromende water van de rivier. De deur van de kamer zwaaide open. Maria Leonor kwam gillend naar buiten, de haren los, het gezicht verwrongen van schrik. De kracht vloeiende weg uit Benedita's handen en de lamp viel met een doffe klap op de grond, rolde weg en ging uit. Maria Leonor liep struikelend door de gang, kermend, wild gebarend, totdat ze snikkend op de grond viel. Het witte Mariabeeld op de ladekast werd nog steeds verlicht door de brandende kaarsen. Aan de andere kant van de kamer, op het bed, lag het roerloze lichaam van Manuel Ribeiro, een arm afhankelijk tot op de grond. In Benedita's ziel ging iets voorgoed onder. Bevangen door een lange duizeling stond ze midden in de kamer, op het punt flauw te vallen, starend naar het magere lichaam dat daar lag.

Maria Leonor kwam weer binnen, huilend, met zwoegende boezem, en stortte zich op het wanordelijke bed, jammerend, verscheurd van smart, verblind door de tranen. Haar trillende, vertrokken mond vormde tussen de snikken door zijn naam: ‘Manuel... Manuel...!’

Benedita liep naar haar toe en liet zich op haar knieën neervallen. Ze huilde zacht. Ze keek naar Manuel Ribeiro’s gezicht, naar de uitdrukking van absolute, onverstoorbare kalmte, en liet haar blik daarna langs zijn arm naar zijn kleurloze hand gaan, die op het kleed hing. Langzaam boog ze zich voorover om de koude, levenloze vingers te kussen. Waarom ook niet? Hij was van niemand op aarde meer. Buiten God was er nu niemand meer die recht op hem had.

Maria Leonor sprong overeind en riep wanhopig: ‘Vader in de hemel...! Mijn Manuel is dood... Heer, waarom doet u me dit aan?’

Ze beende op het huisaltaar af en veegde met haar rechterarm kaarsen, beelden en vaasjes op de grond, waar ze in scherven vielen. Benedita kwam overeind, sloeg haar armen om Maria Leonor heen en riep ontzet: ‘Mevrouw, wat doet u? Bedaart u toch... in godsnaam...!’

Bij de deur klonk gestommel en ze draaiden allebei hun verbijsterde gezicht die kant op. Het huispersoneel was naar boven komen rennen, trillend van angst, en stond nu op de drempel te kijken, de ogen vol tranen, naar het lichaam van hun meneer. Schoorvoetend kwamen ze binnen, een voor een. Er klonk een snik, en toen stroomden de tranen bij allemaal. Ze gingen om het bed heen staan. Jerónimo, de rentmeester van de quinta, nam Manuel Ribeiro’s afhangende arm eerbiedig op en legde hem op de dekens, waarna hij met zijn harde, eeltige vingers even liefkozend over de ijzige hand streek.

II

De dag begon grijs en met regen. De modderige grond was verzadigd en het water stroomde door de greppels, vormde beekjes en zette akkers blank. Schuilend onder het afdak van de galerij bij de voordeur keken de landarbeiders naar de troosteloze velden, die er verlaten bij lagen, en naar de sombere, laaghangende hemel, waar het maar uit bleef gieten. Van binnen kwam een zware geur van dode dingen, verlepte bloemen. Het naargeestige weer hield de hele dag aan, terwijl donkere gestalten in en uit liepen, zuchtend en met rode ogen.

De oude Jerónimo, die de hele nacht bij het lichaam van Manuel Ribeiro had gewaakt en de hele dag nog geen stap van zijn zijde was geweken, kwam nu naar buiten, vermoeid, met betraand gezicht en beverige handen. Hij ging op een van de stenen banken aan weerszijden van de voordeur zitten en begon te huilen, met zijn hoofd in zijn handen. De anderen liepen naar hem toe en bleven naar hem staan kijken. Niemand zei een woord. Alleen het geluid van de regen op de doorweekte grond en de gesmoorde snikken van de rentmeester waren te horen. Een van de mannen boog zich naar hem over en zei zacht: 'Baas Jerónimo, huil toch niet. Onze-Lieve-Heer heeft meneer Manuel bij zich geroepen en hij zal daar zijn redenen voor hebben...'

Jerónimo hief zijn krijtwitte gezicht en antwoordde: 'Jongen, zwijg! Wat weet jij ervan? Zo'n man zou niet zo jong mogen sterven. Het was beter geweest als God mij had genomen, ik ben niet onmisbaar meer. Nee, jongen, God is niet rechtvaardig.'

‘Jerónimo, je vergist je. God is rechtvaardig en hij weet wat hij doet. Wij begrijpen alleen niet dat zijn wil losstaat van onze wensen...’

Allemaal draaiden ze zich om bij het horen van die woorden, die op ernstige en plechtige toon werden uitgesproken. En ze namen hoeden en mutsen af toen ze de pastoor herkenden. Hij keek naar hen vanonder een paraplu, die de regen afboog naar zijn zwarte cape.

Jerónimo knikte en antwoordde: ‘Meneer pastoor, u zult wel gelijk hebben. Uiteraard hebt u gelijk, alleen al door wie u bent... Maar het is toch hard om die man, die het leven was van deze grond, zo te zien liggen, op een bed, stijf, dood...? Voor hem is alles voorbij. Hij zal mij nooit meer vragen, zoals alleen hij dat kon: “En Jerónimo, hoe is het met de mannen?” En mijn vreugde omdat ik dan kon antwoorden dat alle mannen het goed maakten, dat ze blij waren met het werk...’

‘Jerónimo, het is waar dat meneer Manuel Ribeiro, God hebbe zijn ziel, een rechtschapen man was. Maar ook rechtschapenen sterven, net als misdadigers, net als slechte mensen. En God heeft zijn redenen om het zo te laten gebeuren. Alleen hij weet wat hij wil en waarom hij het wil. En wij, stervelingen, kunnen ons alleen maar schikken naar zijn wil...’

Terwijl hij dat zei, liep de pastoor door het groepje heen. Hij omarmde de bevende, hevig snikkende rentmeester en ging naar binnen. Nadat hij zich had ontdaan van zijn cape en zijn paraplu beklom hij langzaam de trap naar boven. Op de overloop bleef hij aangedaan staan. Daar, in een hoekje, zaten de twee kinderen lusteloos te rommelen met wat kleurig speelgoed. Ze lachten niet en de geestelijke zag hoe aangeslagen ze waren. De sfeer drukte op hun tere en kwetsbare schoudertjes. De oudste, een jongen, kwam naar de pastoor toe zodra hij hem zag en sprong in zijn armen. Het kleintje kwam achter haar broer aan. De priester bukte om haar op te vangen en zo, met

hun armen om zijn hals, voelde hij de tranen ineens over zijn wangen stromen. God moet het bij het rechte eind hebben, dacht hij. Ik weet het niet, maar God moet het bij het rechte eind hebben...

Het jongetje keek naar zijn gezicht en vroeg bezorgd: ‘Wat is er met u? Waarom huilt u?’

De pastoor liet de kinderen los en bracht hen terug naar hun plekje, terwijl hij zei: ‘Met mij is er niets, Dionísio, ik huil niet. Blijf jij maar lief hier met je zusje, ik kom zo terug...’

Terwijl hij met de rug van zijn hand zijn tranen wegveegde, liep hij naar een deur toe, die hij opendeed. Hij kwam in een donker vertrek, waar een man in een schommelstoel afwezig uitkeek over de velden voor het huis. Bij het geluid van de deur die dichtviel, trok er een rilling door de man. Hij keek om, stond op toen hij de pastoor zag en kwam met open armen naar hem toe. Ze bleven een hele poos met de armen om elkaar heen staan, zwijgend.

Toen hij zich losmaakte, zei de geestelijke: ‘Moed houden, António. Je moet dapper zijn om zo’n groot verdriet te kunnen dragen...’

‘O, pastoor Cristiano, mijn arme broer is gestorven toen we juist weer hoop hadden dat hij het zou halen, toen de ergste crisis voorbij was. Dit hebben we niet zien aankomen. Werkelijk niet.’

Hij leunde tegen een tafel, liet zijn handen moedeloos neervallen en mompelde, terwijl hij naar een dichte deur knikte: ‘Maria Leonor is in de slaapkamer. Ik heb haar niet kunnen overhalen om er even uit te komen. Toen ik aandrong, stuurde ze me weg. Daarom zit ik hier... Ze is heel erg in de war en ik merk dat ik het zelf ook niet meer weet. Misschien kunt u haar tot bedaren brengen...’

Hij ging weer zitten en zuchtte. De pastoor antwoordde zacht: ‘Jij moet ook tot rust komen, António. Ga maar niet mee

naar binnen... Moge God ons de kracht geven om deze smart te doorstaan.'

Hij legde zijn hand op de deurknop en draaide die langzaam om. Het huispersoneel zat geknield bij het bed te bidden. Maria Leonor zat snikkend bij de kist met Manuel Ribeiro's lichaam. De aanblik van haar verdriet deed bijna fysiek pijn.

De geestelijke liep met gevouwen handen naar hen toe. Benedita keek even naar hem op en vervolgde haar gebed, de blik strak op het gezicht van de heer des huizes gevestigd.

In de verduisterde kamer streed het licht van de kaarsen met het donker, in een halfdonker dat dramatischer was dan absolute duisternis, en de benauwde, drukkende sfeer werd versterkt door de geur van verlepte bloemen en verbrande was.

In de gang viel een dienstmeisje flauw. Ze werd haastig afgevoerd en het geluid van haar voeten die over de grond sleepten, trok Maria Leonors aandacht. Toen ze opkeek, stond de ontredering op haar gezicht te lezen. Even voelde ze het woeste verlangen iedereen de kamer uit te jagen, maar de stem van de rede weerhield haar ervan te schreeuwen dat ze haar met rust moesten laten, haar ook moesten laten doodgaan, naast het lijk van haar man.

Op dat moment kwam Jerónimo binnen, met drie landarbeiders. Ze liepen naar de pastoor toe, het gebogen hoofd ontbloot, en de rentmeester zei zacht iets in diens oor. De geestelijke knikte, ging naar Maria Leonor en hielp haar overeind. Jerónimo sloot de kist. Maria Leonor keek verbijsterd toe. Opeens rukte ze zich los uit de greep van de pastoor. Ze stormde op Jerónimo af, griste de sleutel uit zijn hand en probeerde het deksel weer van de kist te krijgen. Haar trillende vingers deden onhandige en vergeefse pogingen om het zware hout op te tillen. Op haar gezicht streden wanhoop, onmacht en vertwijfeling om voorrang. Ze wankelde, greep graaiend in de lucht en viel in katzwijn.

Jerónimo en zijn metgezellen namen de kist op de schouders en gingen op weg naar de deur. Benedita ontfermde zich over Maria Leonor, die bijkwam, opstond en op de been probeerde te blijven. De pastoor gaf haar een arm, Benedita legde een arm om haar middel, en met zijn drieën volgden ze langzaam de mannen met Manuel Ribeiro's lichaam.

António was in de deur verschenen van het vertrek waar de pastoor hem had achtergelaten en sloot met gebogen hoofd aan. Het huispersoneel week in de brede gang uiteen om plaats te maken voor de stoet. Jerónimo en zijn mannen liepen krom onder het gewicht van de kist en toen ze aan de trap naar beneden begonnen, moesten ze angstaanjagend ver vooroverbuigen. Op de overloop stonden de kinderen. Ze keken verbaasd en daarna bibberend van angst naar dat schouwspel met donkere pakken, tranen en verstikte zuchten, dat schaduwvlekken wierp op hun ziel. Een dienstmeisje rende naar hen toe en spreidde haar schort om hun de troosteloze aanblik te besparen. Maria Leonor, die door de pastoor en Benedita overeind werd gehouden, had alleen oog voor de lange, smalle kist.

Beneden aarzelden de dragers. Het goot van de regen, die op de ruiten roffelde en door de open deur naar binnen sloeg. De mannen huiverden van de spatten die ze op hun rood aangelopen gezichten voelden. Iemand opperde voorzichtig dat het misschien beter was te wachten totdat de regen iets minder werd. Ze lieten de kist op vier stoelen zakken en bleven eromheen staan, enigszins beschaamd door het vage besef dat ze zich niet wilden laten natregenen voor de dode.

Het ging nog harder regenen. De hemel werd pikdonker van kleur. Door de wolken schoten helle schichten en in de verte rommelde de donder. Het wachten duurde en ze begonnen zich er ongemakkelijk bij te voelen. Maria Leonor, die kalm was gebleven, verbrak de stilte.

‘We gaan.’

Verbaasd draaiden ze zich naar haar toe. António zei: ‘Maar, Maria Leonor, laten we nog even wachten...’

Weer klonk haar stem, bits, hard en afgemeten: ‘Hou je mond! We gaan, nu.’

De toon waarop ze de woorden uitsprak had iets van een trillende, strak gespannen snaar die op het punt staat te knappen. Het laatste woord eindigde in een snik.

De kist ging weer op de schouders van de arbeiders. Ze zetten koers naar de oprijlaan, die in een rechte lijn naar de poort van de quinta voerde. In een oogwenk waren ze doorweekt. De regen die op het deksel van de kist viel, klonk als een gedempt, gedurig tromgeroffel. Het water stroomde langs de zijkanten van de kist omlaag en voegde zich bij de modder onder hun voeten.

Onder de bomen aan weerszijden van de laan ging de stoet langzaam op weg. De regen werd opgevangen door de bladeren en in dikke druppels afgevoerd langs de glanzende stammen.

De processie hield nog even in onder het bladerdak, terwijl zich een sliert van donkere kleding en behuilde gezichten vormde, en ging daarna de grote, wijdopen poort door. Daarbuiten, boven het onmetelijke open veld, viel de regen in vloeibare lakens uit laaghangende grijze wolken, die vanuit het zuiden aangezield kwamen, opgezweept door een ijzige wind.

Maria Leonor liep achter de kist, onverschillig voor het hondenweer, onder de paraplu die Benedita omhooghield. Er kwam geen geluid over haar koude lippen. Ze keek strak naar het goudkleurige beslag op de kist, alsof er iets aan te zien was. Daarna bleef haar blik, met dezelfde onbewuste aandacht, hangen aan een straaltje water dat op het haar van een van de dragers neerkwam.

Op de smalle veldweg die binnendoor naar het dorp leidde, rekte de stoet zich weer. Soppend ging het door de modder, die zich zo gretig aan de zolen hechtte dat het was alsof de grond zich bij elke stap opende. Toen ze bij de eerste huizen kwamen,

nam de regen wat af. Het water stroomde met een aangenaam, gorgelend geluid door de stenen goten. Vrouwen verschenen achter hun halve deur, schudden treurig het hoofd, prevelden meelevende woorden, bogen zich uit het raam om de stoet die door de straat kroop zo lang mogelijk na te kijken.

Toen ze langs de kerk kwamen, waar de rouwklokken luiden, hield de regen ineens op. De koude wind sleurde de wolken mee en toverde een baan waterig glinsterende, kraakhelderblauwe hemel tevoorschijn. De natte pannendaken schitterden in het licht dat erdoorheen viel.

De vier mannen die met de kist liepen, sloegen aan het einde van de straat linksaf en begonnen aan de klim heuvelopwaarts naar de begraafplaats.

Op de boog van de toegangspoort wierp een stenen doodskop boven twee gekruiste botten hun vanuit zijn holle oogkassen de ijzige, gevoelloze blik toe waarmee hij al tientallen jaren al die diepbedroefde gezichten en sombere kleren gadesloeg.

Aan het einde van het middenpad rees de witte muur op, die nu vlekkerig was van het vocht. Daarachter stonden wat olijfboomen met kale takken, die overhingen. Aan de voet van de muur was de kuil waarin het lichaam van Manuel Ribeiro zou worden begraven. De mannen lieten de kist langzaam neer op een baar en rechtten hun rug, hijgend, de schouders beurs van de snijdende houten rand. Dikke, trage zweetdruppels stroomden over hun van inspanning vertrokken gezichten. Jerónimo ging tegen de muur aan staan en veegde het zweet weg met de mouw van zijn jas.

Het werd doodstil. Op dat moment brak de hemel helemaal open en toonde het blauw zich met een stralende pracht. Al het donker stapelde zich rondom aan de horizon op.

De pastoor liep naar de rand van de groeve, las de mis voor de doden en maakte de rituele gebaren boven de kist. In de roerloze kou van de late middag had het Latijn dat over zijn bevende

lippen kwam een milde klank. Allen ontblootten het hoofd en ieders mond vond de woorden voor het verdriet en de pijn. Een koor van geprevel en gesnik klonk op.

Vanaf de poort van de begraafplaats naderden sloffende passen met een hak. De grafdelver kwam bij de kuil staan, wierp een snelle blik op de kist om de lengte vast te stellen en begon de groeve langer te maken, met krachtige, doelgerichte bewegingen. De aarde stroomde met een ononderbroken geluid in het water dat in de kuil stond. Ook een toefje groen viel ten prooi aan de hak. Het glinsterde als een levende smaragd op het modderige water.

Maria Leonor stond zich met gebogen hoofd af te vragen hoe lang de kuil wel niet werd. Haar droge ogen gingen van de haringe handen van de grafdelver naar de glanzende boog die de hak beschreef. Mopperend maakte de man de kluiten die hij afstak klein, terwijl hij het stompje van een uitgedoofde sigaret tussen zijn mondhoeken heen en weer liet rollen.

Na een laatste blik liet hij de hak los om zijn handen af te kloppen. Hij keek de pastoor aan en mompelde, zijn sigaret wegmoffelend: ‘Klaar, meneer pastoor.’

De geestelijke draaide zich naar Jerónimo, in een stilzwijgende uitnodiging, waarop de rentmeester een van de handvatten van de kist greep. Ook de landarbeiders bukten zich, en zo tilden ze samen de zware kist boven de kuil. Ze haalden er twee touwen onderdoor en lieten hem daarmee langzaam zakken. De kist schraapte langs de wanden van de kuil, totdat hij zachtjes in het water op de bodem neerkwam, waarna ze de touwen naar boven haalden.

Maria Leonor liet Benedita's arm los en deed twee stappen naar voren, zich vooroverbuigend naar het graf. Ze jammerde zachtjes, alsof haar pijn zich niet meer liet uitschreeuwen. Ineens liet ze zich op haar knieën op de natte, zwarte aarde vallen. Haar vingers klauwden in de zachte kluiten en knepen die

een voor een fijn. De tranen stroomden over haar gezicht.

De grafdelver ging wijdbeens boven de groeve staan en begon die te dichten. Opnieuw keek Maria Leonor naar zijn harige, zwarte handen. Plotseling, zonder een kreet, zonder een woord, stortte ze zich op hem en ze beet woedend in zijn vingers. De grafdelver slaakte een lelijke vloek en terwijl hij achteruitsprong, duwde hij haar van zich af, zodat ze op de grond viel.

Er rolden een paar kluiten op de kist.

Met die uitbarsting brak de dijk die Maria Leonors wanhoop had tegengehouden. En de muren van de begraafplaats weerkaatsten, voor de zoveelste keer, de aloude echo van ontroostbaar verdriet.